

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 12 (1986)

Δελτίον ΧΑΕ 12 (1984), Περίοδος Δ'. Στην εκατονταετηρίδα της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας (1884-1984)

Τα εκατόχρονα της ΧΑΕ.

(ΧΑΕ) ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

doi: [10.12681/dchae.941](https://doi.org/10.12681/dchae.941)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ (ΧΑΕ). (1986). Τα εκατόχρονα της ΧΑΕ. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 12, 7-16. <https://doi.org/10.12681/dchae.941>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Τα εκατόχρονα της Χ.Α.Ε.

Δελτίον ΧΑΕ 12 (1984), Περίοδος Δ'. Στην εκατονταετηρίδα
της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας (1884-1984)•
Σελ. 7-16

ΑΘΗΝΑ 1986

ΤΑ ΕΚΑΤΟΧΡΟΝΑ ΤΗΣ Χ.Α.Ε.

Τό έτος 1984 ή Χριστιανική Ἀρχαιολογική Ἐταιρεία, πού εἶχε ἰδρυθεῖ τό Δεκέμβριο τοῦ 1884 ἀπό μερικούς ἐνθουσιώδεις ἀνθρώπους, συμπλήρωσε ἑκατό χρόνια ζωῆς. Για νά τιμηθεῖ αὐτή ή τομή στήν ἱστορία τῆς Χ.Α.Ε., τό Διοικητικό Συμβούλιο ἀποφάσισε νά ὀργανώσει διεθνή συνάντηση περιορισμένου ἀριθμοῦ διαπρεπῶν βυζαντινολόγων, κατά προτίμηση τῆς παλαιότερης γενεᾶς, ὥστε ὁ ἑορτασμός νά βρεῖ ἀπήχηση στό διεθνές ἐπιστημονικό κοινό. Ἀπό τούς προσκαλεσμένους πού δέν μπόρεσαν νά ἔρθουν, ὁ Κ. Weitzmann ἔστειλε τηλεγραφικά τίς εὐχές του καί ὑποσχέθηκε νά στείλει μιά μελέτη γιά τόν πανηγυρικό τόμο καί ὁ Lavagnini ἔστειλε τίς ἀκόλουθες εὐχές: «Ἐορτάζοντας τά ἑκατό χρόνια τῆς Χ.Α.Ε. φέρνω στό νοῦ μου τόν ἀξέχαστο φίλο Γεώργιο Σωτηρίου ἐλθόντα στό Παλέρμο ἐπικεφαλῆς τῆς ἑλληνικῆς ἀντιπροσωπείας στό ὄγδοο Βυζαντινολογικό Συνέδριο».

Οἱ ὁμίλιες ἔγιναν σύμφωνα μέ τό δημοσιευμένο ἐδῶ πρόγραμμα, προστά σέ πυκνό ἀκροατήριο, πού δέν ἔλειψε καί τίς πιό ἀκατάλληλες ὥρες. Ὁ τύπος καί τά μαζικά μέσα ἐνημέρωσης σημείωσαν μέ εὐμένεια τίς ἐκδηλώσεις. Τίς δαπάνες τῆς συνάντησης κάλυψε τό Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ.

Δημοσιεύονται ἐδῶ τό πρόγραμμα, ή προσφώνηση τῆς Κυρίας Ὑπουργοῦ Μελίνας Μερκούρη, καθώς καί ή ὁμιλία τοῦ Προέδρου, ὅπου διαγράφεται σύντομα ή ἱστορία τῆς Χ.Α.Ε.

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΤΩΝ ΕΚΔΗΛΩΣΕΩΝ ΤΟΥ ΕΟΡΤΑΣΜΟΥ

Ἀθήνα, 6-9 Ὀκτωβρίου 1984

Στὴν αἴθουσα διαλέξεων τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἑρευνῶν

Σάββατο, 6 Ὀκτωβρίου

Πρωινή συνεδρίαση. Προεδρεύει ὁ κ. Μανόλης Χατζηδάκης.

11.00 Ἡ Ὑπουργὸς Πολιτισμοῦ Κυρία Μελίνα Μερκούρη θά κηρύξει τὴν ἔναρξη τοῦ εορτασμοῦ. Ἐναρκτήρια ὁμιλία τοῦ Προέδρου τῆς Χ.Α.Ε. κ. Μανόλη Χατζηδάκη.

– Χαιρετισμὸς τοῦ Προέδρου τῆς Διεθνoῦς Ἐνώσεως Βυζαντινῶν Σπουδῶν καθηγητοῦ κ. Herbert Hunger.

11.30 Διονύσιος Ζακυθηνός, *Autour de la Querelle des images.*

12.15 Ernst Kitzinger, *A 12th century Sanctuary of the Theotokos. St. Mary of the Admiral in Palermo.*

Ἀπογευματινὴ συνεδρίαση. Προεδρεύει ὁ κ. Διονύσιος Ζακυθηνός.

5.30 George Galavaris, *Συναϊτικά χειρόγραφα τὸν καιρὸ τῶν Ἀράβων.*

6.30 Ἐλένη Γλύκατζη-Ahrweiler, *Ἡ Ἑλλάδα καὶ ὁ μικρασιατικὸς Ἑλληνισμὸς.*

7.30 Ἐγκαίνια τῆς Ἐκθεσης «Γιὰ τὰ ἑκατὸ χρόνια τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας», στὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο.

8.00 Δεξίωση στὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖο.

Κυριακὴ, 7 Ὀκτωβρίου

Πρωινή συνεδρίαση. Προεδρεύει ὁ κ. Μαρίνος Καλλιγᾶς.

10.30 Jean Pierre Sodini, *Diffusion de certains types de plaques de chancel.*

11.30 Herbert Hunger, *Die Herrschaft des "Buchstabens". Das Verhältnis der Byzantiner zu Schrift- und Kanzleiwesen.*

12.30 Ihor Ševčenko, *The Search of the Past around the Year 800.*

Δευτέρα, 8 Ὀκτωβρίου

Ἐκδρομὴ τῶν προσκεκλημένων στὴ μονὴ Δαφνίου καὶ τὴ μονὴ Ὁσίου Λουκά.

Τρίτη, 9 Ὀκτωβρίου

Ἀπογευματινὴ συνεδρίαση. Προεδρεύει ὁ κ. Δημήτριος Πάλλας.

6.00 Charles Delvoye, *Art Byzantin et art Lombard.*

7.00 Cyril Mango, *The Archangel Michael and Attis.*

8.00 Ἀποχαιρετισμὸς ἀπὸ τὸν πρόεδρο κ. Μανόλη Χατζηδάκη.

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΤΗΣ ΚΥΡΙΑΣ ΥΠΟΥΡΓΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΜΕΛΙΝΑΣ ΜΕΡΚΟΥΡΗ

Μέ χαρά και ύπερηφάνεια χαιρετίζω τή διεθνή επιστημονική συνάντηση τήν άφιερωμένη στά εκατό χρόνια μιās από τίς παλαιότερες επιστημονικές εταιρείες τής χώρας. Ἡ Χριστιανική Ἀρχαιολογική Ἐταιρεία ὅταν ιδρύθηκε τό 1884 ξεκινούσε μιá πρωτοποριακή γιά τήν ἐποχή τής ἐκστρατεία γιά τήν περισυλλογή, τή διάσωση και τή μελέτη τῶν χριστιανικῶν μνημείων τής Ἑλλάδας, σέ μιá ἐποχή δηλαδή πού τά ἔργα τῶν λεγόμενων τότε σκοτεινῶν αἰώνων ἦταν περιφρονημένα.

Σήμερα ἡ πολιτεία θεωρεῖ αὐτονόητη τήν ὑποχρέωση νά φροντίζει ὥστε νά σωθοῦν και νά συντηρηθοῦν τά μνημεῖα και νά περισυλλέγονται τά καλλιτεχνικά ἔργα, τεκμήρια ὅλα ἀνεκτίμητα τής ἐθνικῆς μας κληρονομιάς ἀπό τή βυζαντινή και τή νεότερη ἐποχή.

Θεωροῦμε ὅτι ἡ συμβολή τής Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας στή συνειδητοποίηση τής ιδιαίτερης ἀξίας τοῦ τομέα αὐτοῦ τής πολιτιστικῆς κληρονομιάς στή διάρκεια τοῦ αἰῶνα πού πέρασε ἦταν και εἶναι τεράστια. Ἀπό τήν ἄποψη αὐτή ἡ Ἐταιρεία ἦταν ὁ ἐμπνευσμένος πρόδρομος και παραμένει πολύτιμος συνεργάτης τοῦ Ὑπουργοῦ και τῶν Ὑπηρεσιῶν τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ. Γι' αὐτό και τό Ὑπουργεῖο μας μετέχει πρόθυμα στόν ἐορτασμό τῶν εκατό χρόνων μέ τήν εἰδική Ἐκθεση πού ὀργανώνει τό Βυζαντινὸ Μουσεῖο, ὅπου φυλάσσονται σέ παρακαταθήκη και οἱ σημαντικές συλλογές τής Ἐταιρείας.

Σήμερα, μέ τήν επιστημονική δραστηριότητα τής Ἐταιρείας, μέ τούς δέκα τόμους τοῦ περιοδικοῦ Δελτίο και τά ἄλλα δημοσιεύματα, μέ τά ἑλληνικά συμπόσια πού ὀργανώνει κάθε χρόνο και τίς διεθνεῖς συναντήσεις ὅπου μετέχουν διαπρεπεῖς ἐπιστήμονες, φίλοι τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ ἀπ' ὅλο τόν κόσμο, ἡ Ἀθήνα ἔχει ἀναδειχθεῖ σ' ἓνα ἀπό τά σημαντικότερα κέντρα μελέτης και προβολῆς τής βυζαντινῆς και μεταβυζαντινῆς τέχνης. Γι' αὐτό εἶμαι ὑπερήφανη πού μπορῶ σήμερα νά κηρύξω ὅτι ἀρχίζει ἡ Συνάντηση γιά τά εκατό χρόνια τής Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας.

ΕΝΑΡΚΤΗΡΙΑ ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ Χ.Α.Ε.
κ. ΜΑΝΟΛΗ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ

Ἡ διεθνῆς συνάντηση βυζαντινολόγων ἀφιερωμένη στά 100 χρόνια τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀρχίζει μέ τή λαμπρή παρουσία τῆς Κυρίας Ὑπουργοῦ Πολιτισμοῦ καί Ἐπιστημῶν Μελίνας Μερκούρη καί μέ τή συμμετοχή τῶν σοφῶν συναδέλφων πού δέχθηκαν νά ἔλθουν καί ἀπό τά πέρατα τοῦ κόσμου γιά νά συνορτάσουν ἐνεργητικά μαζί μας, μπροστά στό διαλεκτό ἀκροατήριο, μέ τόν Πρόεδρο καί μέλη τῆς Ἀκαδημίας, τά μέλη τῆς Ἑταιρείας καί μέ τόσους φίλους τῆς Ἑταιρείας καί τῆς βυζαντινῆς τέχνης. Σήμερα, ἐπάνω στό κλείσιμο τοῦ κύκλου τοῦ πρώτου αἰῶνα τῆς ζωῆς τῆς, ἡ ἴδρυση τῆς Ἑταιρείας μᾶς φαίνεται περισσότερο ἀπό ἄλλοτε δικαιωμένη, καθῶς εἴμαστε σέ θέση νά ἀναλογιστοῦμε πόσο σωστά εἶχαν συλλάβει τότε οἱ ἰδρυτές τῆς τούς στόχους, ὥστε νά παραμένουν καί σήμερα ὄχι μόνο ἄκρως ἐπίκαιροι, ἀλλά καί νά ἔχουν ἐνσωματωθεῖ στά κυβερνητικά προγράμματα.

Εἶναι ἐπιταγή τῆς ἡμέρας νά φέρομε στή μνήμη μας τούς πρωτοπόρους αὐτούς τοῦ 1884¹, οἱ ὁποῖοι μέσα στή γενική ἀδιαφορία τῆς ἐποχῆς εἶχαν αὐτοὶ πονέσει γιά τήν ἐγκατάλειψη, ἂν ὄχι γιά τή συστηματική καταστροφή τῶν χριστιανικῶν μνημείων. Ἀφοῦ εἶχαν ἀπευθύνει ἀπό τόν τύπο μάταιες ἐκκλήσεις πρὸς τό «ἐπί τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Ὑπουργείων» νά φροντίσει «περὶ τῆς διασώσεως τῶν χριστιανικῶν ἀρχαιοτήτων θέτον φραγμόν εἰς τό φρικαλέον καί ὀσημέραι προβαῖνον ἔργον τῆς καταστροφῆς»², ἀποφάσισαν τελικά νά ἰδρῦσουν τό Δεκέμβριο τοῦ 1884 μιὰ ἔταιρεία τῆς ὁποίας σκοπός ἦταν «ἡ περισυναγωγή καί διάσωσης τῶν ἐν Ἑλλάδι καί ἀλλαχοῦ εὐρισκομένων τῆς Χριστιανικῆς ἀρχαιότητος μνημείων καί ἱερῶν κειμηλίων, ὧν ἡ σπουδή καί μελέτη συμβάλλουσι πρὸς διαφώτισιν τῆς καθόλου ἐνιαίας πατρῶας ἡμῶν ἱστορίας καί τέχνης»³.

Θά παρατηρήσουμε ὅτι στή διατύπωση αὐτῆ τοῦ καταστατικοῦ τό βάρος τῆς ἀρχαιολογικῆς αὐτῆς ἑταιρείας πέφτει στά μνημεῖα καί στά ἱερά κειμήλια, ἄποψη τότε ἐξόχως προοδευτική ἂν λογαριάσουμε δύο πράγματα. Τό πρῶτο ὅτι τήν ἐποχὴ ἐκείνη ο ὄρος «ἀρχαιολογία» ἔπαιρνε συχνά πλατύτερη ἔννοια. Ἔπειτα, ὅτι στά χρόνια αὐτά βέβαια ἡ βυζαντινὴ ἱστορία εἶχε ἀρχίσει νά γίνεται ἀξιοσέβαστο ἀντικείμενο μελέτης μέ τίς ἐργασίες τοῦ

1. Τό πρῶτο Συμβούλιο ἀποτελέστηκε ἀπὸ τόν Πρόεδρο Ἀλέξανδρο Βαρούχα, τόν Γραμματέα Ι. Μ. Δαμβέργη, τόν Ταμία Τ. Βισβίζη, τόν Ἐφορο Ἀρχείου κτλ. Γ. Λαμπάκη, τούς Συμβούλους Γ. Βροῦτο καί Γ. Ζέζο.

2. Ἐφημερὶς «Αἰών», 30 Σεπτεμβρίου 1883, ἄρθρο τοῦ Λ(αμπάκη).

3. Δελτίον Γον, 1903, σ. 126.

Σ. Ζαμπέλιου, τοῦ Κ. Παπαρρηγόπουλου, τοῦ πατέρα της «ἐνιαίας πατρώας ἱστορίας», καί ἄλλων. Ἄλλά ὅτιδήποτε ἀναφερόταν σέ ἔργα βυζαντινῆς τέχνης παρέμενε ἀκατανόητο καί περιφρονημένο, ἀκόμα καί ἀπό ἀνθρώπους τῆς λογιόσύνης τοῦ Σπυριδῶνος Λάμπρου, ὁ ὁποῖος γιά νά χαρακτηρίσει «τά πλείστα βυζαντινῆς τεχντροπίας ἔργα» χρησιμοποιοῦσε τήν ἀρχαία λέξη «σικχαντά»-σιχαμένα⁴.

Στήν πρώτη αὐτή περίοδο τῆς ζωῆς της ἀπό τό 1884 ἕως τό 1911, ἐπιτελεῖ ἡ Ἑταιρεία σημαντικό ἔργο περισυναγωγῆς καί διάσωσης ἱερῶν εἰκόνων, ἀμφίων καί ἄλλων κειμηλίων. Κατόρθωσε νά προκαλέσει ἐπανειλημμένες ἐγκυκλίους τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καθώς καί τοῦ Ὑπουργείου Ἐκκλησιαστικῶν καί Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, οἱ ὁποῖες προέτρεπαν μονές καί ἐκκλησίες νά προσφέρουν στή Χ.Α.Ε. κειμήλια παντός εἴδους καί χρηματική ἀκόμη βοήθεια. Τό ἀποτέλεσμα τῶν ἀδιάκοπων ἐνεργειῶν ἦταν ὅτι σιγά σιγά συγκεντρώθηκε σημαντικός ἀριθμός ἔργων κινήτων, ἐνίοτε ἄνισης ἀξίας, ἀλλά συχνά ἀξιόλογων, ὅπως τό μοναδικό χρυσοβούλλο τοῦ Ἀνδρόνικου Β' Παλαιολόγου γιά τά προνόμια τῆς Μονεμβασιάς, χειρόγραφοι κώδικες, φορητές εἰκόνες, πολλά ἄμφια χρυσοκέντητα, ἔργα μικροτεχνίας ἀπό διάφορα ὑλικά. Γιά νά καταλάβομε τό ρυθμό περισυναγωγῆς τῶν ἀντικειμένων καθώς καί γιά τό εἶδος τῶν συλλεγομένων σημειώνομε, γιά παράδειγμα, ὅτι τό ἔτος 1901 ἀναγράφεται στό «Δελτίον» ὅτι στή συλλογή μπῆκαν 571 ἀντικείμενα, δηλαδή 4 χειρόγραφα, 7 ἔντυπα βιβλία, 116 φωτογραφικά ἀπότυπα, 14 ἀπό Συλλογή ἀντικειμένων «ἀπό κατακομβῶν», 19 ἀρωματικῶν εἰδῶν τῆς ἐκκλησίας καί, τέλος, 401 διάφορα ἀντικείμενα πού δέν κατονομάζονται. Ὅλα αὐτά προέρχονται ἀπό δωρεές. Σημειώνεται στό «Δελτίον» ὅτι οἱ πιό σημαντικές εἶναι τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων (29) καί τά «ἀπό τῶν κατακομβῶν» (14)⁵. Οἱ συλλογές αὐτές ἔφθασαν ἔτσι τά 10.000 κομμάτια. Μέσα σ' αὐτά ξεχωρίζει πολύτιμο σύνολο 2.000 περίπου φωτογραφιῶν ἀπό τίς περιοδεῖες τοῦ Λαμπάκη καί ἄλλες, ὅλες μέ χριστιανικά μνημεῖα καί κειμήλια.

Σημασία ἔχει ὅτι συνέχεια ἦταν οἱ προσπάθειες νά ἐκτεθοῦν ὅσα ἀξιόλογα εἶχαν συγκεντρωθεῖ γιά τό κοινό. Ὑστερα ἀπό μερικές μετακινήσεις μεταφέρεται ἡ συλλογή στά ὑπόγεια τοῦ Πολυτεχνείου, ἔπειτα στά ὑπόγεια τοῦ προσωρινοῦ τότε μητροπολιτικοῦ μεγάρου (1890) καί, τέλος, κατέληξε τό 1893 σέ μιά αἴθουσα τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, ὅπου παρέμεινε ἐκτεθειμένη τριάντα χρόνια, ἕως τό 1924. Εἶχε δημοσιευτεῖ καί κατάλογος τῆς συλλογῆς, τό 1906 μέ ἐπανέκδοση τό 1908, γραμμένος ἀπό τό Γ. Λαμπάκη⁶. Τό 1924 τό μεγαλύτερο μέρος τῆς συλλογῆς μεταφέρθηκε στά

4. Σ. Λάμπρου, Παναγιώτου Δοξαρά, Περὶ ζωγραφίας, Ἀθήνα 1875.

5. Δελτίον Δον, 1904, σ. 73.

6. Κατάλογος καί Ἱστορία τοῦ Μουσείου τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογίας καί Τέχνης ὑπὸ

υπόγεια τῆς Ἀκαδημίας, ὅπου εἶχε σχηματιστεῖ ἓνα ὑποτυπῶδες Βυζαντινὸ Μουσεῖο. Ἀπὸ τότε οἱ συλλογές τῆς Χ.Α.Ε. ἀκολουθοῦν τὴν τύχη τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, ὅπου βρίσκονται ἕως σήμερα ἐκτεθειμένες ἢ φυλαγμένες, ὡς παρακαταθήκη. Ἀκόμη, ἓνα μικρὸ μέρος ἀμφίων, ἐπιταφίων καὶ ἄλλων μικροτεχνημάτων μεταφέρθηκε συγχρόνως στοῦ «Μουσεῖο Χειροτεχνημάτων», δηλαδή στοῦ σημερινό Μουσεῖο Κοσμητικῶν Τεχνῶν, ὅπου καὶ παραμένουν.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ δημοσιεύεται τὸ «Δελτίον περιέχον τὰς ἐργασίας τῆς Ἑταιρείας» σὲ δέκα τεύχη. Τὸ Α' τὸ 1892, τὸ Ι' τὸ 1911. Περιέχει κυρίως πολύτιμες ἀναγραφές γιὰ ἄγνωστα τότε μνημεῖα, γλυπτὰ καὶ εἰκόνες, γιὰ παντός εἶδους χριστιανικὲς ἐπιγραφές πού βρίσκονταν ὅπου ὑπῆρχε ἑλληνισμός, ἐλεύθερος καὶ ὑπόδουλος. Ἄν καὶ δὲν ὑπάρχει καμιά ἐπιστημονικὴ ἐπεξεργασία τοῦ ὕλικου, τὸ σύνολο τῶν συλλογῶν καὶ τῶν δημοσιευμάτων αὐτῶν ἀποτελεῖ πάντοτε, στοῦ μεγαλύτερου μέρους του, συσσωρευμένο ὑλικὸ πληροφοριῶν ἀπὸ τὸν εὐρύτερο χῶρο «τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς», ἀπαραίτητο ἀκόμα γιὰ κάθε εἶδους ἔρευνα, καὶ γιὰ θέματα ἄσχετα μὲ τὴν τέχνη, γιὰ περιστάσεις καὶ νοοτροπίες τοῦ ἐλεύθερου καὶ τοῦ ὑπόδουλου, τότε, ἑλληνισμοῦ.

Ὁ ἄνθρωπος πού ἐργάστηκε περισσότερο γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῶν ἀρχικῶν σκοπῶν τῆς Χ.Α.Ε. «ἡ ψυχὴ τῆς Ἑταιρείας» ἦταν ὁ Γεώργιος Λαμπάκης, διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἑρλάγγης, ὁ ὁποῖος διέθετε περισσότερο πάθος καὶ λιγότερη ἐπιστήμη. Γιὰ τὴν ὑπηρεσία του στοῦ Παλάτι –τὰ φιλανθρωπικὰ τῆς βασίλισσας Ὑολγας– περιερχόταν συνεχῶς ὄλους τοὺς τόπους καὶ δὲν ἄφηνε εὐκαιρία νὰ ἀποσημειῶνει τὰ πάντα καὶ συχνὰ νὰ τὰ φωτογραφίζει. Συνάμα φρόντιζε νὰ θερμαίνει παντοῦ τὸ ζῆλο γιὰ προσφορές στὴν Ἑταιρεία καὶ ἔβρισκε τὸν καιρὸ νὰ ἀγωνίζεται γιὰ νὰ σώσει τὰ ψηφιδωτὰ στοῦ Δαφνί ἢ τὰ λείψανα τῆς μονῆς τῆς Ἁγίας Φιλοθέης –τώρα μητροπολιτικὸ μέγαρο–, νὰ φροντίζει γιὰ τὴν ἔκθεση τῶν συλλογῶν, νὰ συντάσσει μόνος του καὶ νὰ δημοσιεύει τὸ Δελτίον. Συγχρόνως δημοσιεύει σὲ πολλὰ περιοδικὰ, «Σιών», «Ἑβδομάς» κ.ἄ., μικρὲς μελέτες –περὶ τίς 300– καὶ μερικὲς μεγαλύτερες, ὅπως γιὰ τὸ Δαφνί, «Οἱ Ἑπτὰ Ἀστέρες τῆς Ἀποκαλύψεως» καὶ ἄλλα. Ὁ θάνατος τοῦ Γ. Λαμπάκη –Μάρτιος 1914–, πού συμπίπτει σχεδόν μὲ τὴν ἀρχὴ τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου, σημαίνει τὸ τέλος τῆς πρώτης καὶ γόνιμης περιόδου τῆς Χ.Α.Ε.⁷

Στὰ 1923 ἡ Ἑταιρεία ἀρχίζει καὶ πάλι νὰ δρᾷ μὲ μερικοὺς παλαιούς συμβούλους, ἀλλὰ ἀνανεωμένη μὲ σημαντικὰ πρόσωπα τῆς ἐποχῆς. Ἐμψυ-

Γ. Λαμπάκη, 1906, 6' ἔκδοση 1908.

7. Ἡ οὐσιαστικότερη βιογραφικὴ σημείωση καὶ χαρακτηρισμὸς γιὰ τὸ Γ. Λαμπάκη ἔχει γραφεῖ ἀπὸ τὸ Χρυσόστομο Παπαδόπουλο, μητροπολίτη Ἀθηνῶν, Δελτίον Χ.Α.Ε., τεύχος Α', 1924, σ. 2-7.

χωτής ὁ ἀρχαιολόγος Ἰ. Ἀλέξανδρος Φιλαδελφεύς, Γενικός Γραμματέας, Πρόεδρος ὁ Σπ. Παπαφράγκος, ἀντιπρόεδροι οἱ Γ. Σωτηρίου καί Κ. Δυοβουνιώτης. Στό νέο καταστατικό διατυπώνονται οἱ σκοποὶ τῆς Ἑταιρείας μέ τρόπο κάπως διαφορετικό. Ἡ «περισυναγωγή» δέν ἐπιτρέπεται πιά ἀπό τόν ἀρχαιολογικό νόμο, ἐξακολουθεῖ ὅμως νά ἀποσκοπεῖ ἡ Ἑταιρεία –παραθέτω– «εἰς τήν σπουδήν, διάσωσιν καί διαφύλαξιν τῶν μνημείων καί ἱερῶν κειμηλίων τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιότητος καί εἰς τήν μελέτην καί διαφώτισιν τῆς ἱστορίας τῆς χριστιανικῆς τέχνης καί θρησκείας ἡμῶν». Καθορίζεται ἀκόμη ἀνάμεσα στούς σκοπούς «ἡ ἵδρυσις Πινακοθήκης καί Σχολῆς ἀγιογραφίας, ἵνα οἱ ἀγιογράφοι σπουδάξωσι μετ' ἐπιστήμης καί τέχνης καί ἀκολουθῶσι τούς παραδεδεγμένους ἀρχαίους καί σοβαροῦς τύπους τῆς ἡμετέρας ὀρθοδόξου ἐκκλησίας»⁸. Συμπεραίνομε ὅτι ὁ καιρὸς ἦταν φαίνεται ὠριμὸς γιὰ νά ἐμφανιστεῖ ὁ Φ. Κόντογλου, καλλιτέχνης ἄσχετος τότε μέ τήν Ἑταιρεία, ὁ ὁποῖος ὅμως πραγματοποιεῖ τό σκοπὸ αὐτό. Στούς τέσσερις τόμους πού δημοσιεύονται στή δευτέρη αὐτὴ περίοδο, πού κρατᾷ ἕως τὸ 1928, οἱ περισσότερες ἐργασίες εἶναι μελέτες μέ ἐπιστημονικότερες προθέσεις, ἀλλὰ δέ λείπουν οἱ πάντοτε χρήσιμες καταγραφές εἰκόνων καί ἐπιγραφῶν.

Καινούργια ζωὴ παίρνει ἡ Χ.Α.Ε. ὅταν τὸ 1932 ἀναλαμβάνουν τὴ διοίκηση νέοι τότε καί λαμπροὶ ἐπιστήμονες, ὁ Νίκος Ἰ. Βέης, Πρόεδρος, ὁ Ἰ. Ἀν. Ὁρλάνδος, Ἀντιπρόεδρος, ὁ Γ. Σωτηρίου, Γενικός Γραμματέας καί ὁ Ἰ. Ἀνδρέας Ξυγγόπουλος, Εἰδικὸς Γραμματέας. Τὸ νέο καταστατικό ὀρίζει σκοπούς λιγότερο συγκεκριμένους, ἀλλὰ εὐρύτερους: «εἶναι πᾶσα ἐπιστημονικὴ ἐν γένει ἐργασία ἀφορῶσα εἰς τὴν Χριστιανικὴν ἀρχαιολογίαν ἐν τῇ εὐρύτερᾳ αὐτῆς ἐννοίᾳ»⁹. Ἀπὸ τὸν τρόπο πού πραγματοποιήθηκαν τελικὰ στὰ ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια –1933-1940– οἱ ὀριζόμενοι σκοποὶ, συμπεραίνομε ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον ἀπλωνόταν καί στὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ, στὰ λειτουργικὰ κείμενα καί, ἐν μέρει, καί στὴ φιλοσοφία. Ἔως τὸ 1940 ἐκδίδονται τέσσερις τόμοι τοῦ περιοδικοῦ μέ τὸν τίτλο *Πρακτικὰ τῆς Χ.Α.Ε.* πού ἀποτελοῦσαν παράρτημα τοῦ προσωπικοῦ περιοδικοῦ πού ἐξέδιδε ὁ Πρόεδρος Νίκος Βέης (Bees), τὸ «Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher». Ἔχουν μεγαλύτερο σχῆμα, μέ ἄρτια ἐκτύπωση καί μέ πλούσιο περιεχόμενο ὑψηλῆς ἐπιστημονικῆς στάθμης. Παράλληλα, ὀργανώνονται κάθε χρόνο σειρὲς ἐπιστημονικῶν ἀνακοινώσεων.

Σημαντικὸ καί πρωτοποριακὸ ξεκίνημα στὴν περίοδο αὐτὴ ἦταν τὸ ἐρευνητικὸ πρόγραμμα πού ἀνέλαβε τὸ 1937 νά ἐκτελέσει ἡ Χ.Α.Ε. σὲ συνεργασία μέ τὸ διάσημο τότε γερμανὸ καθηγητὴ Η. Lietzmann, πού ἦταν καί ὁ ἐμπνευστὴς του. Πρόκειται γιὰ τὸ Corpus τῶν χριστιανικῶν ἐπιγρα-

8. Στὸ ἴδιο, σ. 83.

9. Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθήναις Χ.Α.Ε., περ. Γ', τ. Α' (1933), σ. 150.

φῶν τῆς Ἑλλάδας, μέ χορηγὸ τὸν εὐπορο φιλότεχνο αἰγυπτιώτη ἀείμνηστο Δημήτριο Τζιρακόπουλο. Συγκεντρώθηκε τότε ἀπὸ νεότερους συνεργάτες σημαντικὴ ποσότητα ἐπιγραφικοῦ ὕλικου ἀπὸ διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδας, ἀλλὰ ὁ πόλεμος, ἡ κατοχὴ, οἱ πολιτικὲς ἀλλαγές στὴν Αἴγυπτο σταμάτησαν τὴ μακρᾶς πνοῆς αὐτὴ προσπάθεια. Μόνο ἓνα τεῦχος τυπώθηκε τότε ἀπὸ τὸ Ν. Βέη. Μετὰ τὸν πόλεμο, δημοσιεύτηκε ἄλλο ἓνα τεῦχος¹⁰.

Σήμερα ἡ Ἑταιρεία θά ἦταν ἔτοιμη νὰ ἀξιοποιήσει τὸ συγκεντρωμένο ὕλικό καὶ νὰ συνεχίσει τὴν ἐρευνα καὶ περισυλλογὴ καθὼς καὶ τὴ δημοσίευση, φτάνει νὰ ἔβρισκε τὰ μέσα τὰ οἰκονομικά σέ μόνιμη δάση γιὰ τὸ θεμελιακὸ αὐτὸ ἔργο ἐπιστημονικῆς ὑποδομῆς. Καὶ ὅπως εἶναι γνωστὸ τὰ ἔργα αὐτὰ τῶν οὐμανιστικῶν ἐπιστημῶν εἶναι τόσο λιτά, τόσο σεμνά καὶ ὀλιγοδάπανα σέ σχέση μέ ἄλλα, ὥστε δέ θά δυσκόλευαν κανένα, ἂν ἔβρισκαν λίγη στοργὴ ἀπὸ ἐκεῖ πού τὴν περιμένουν.

Μετὰ τὴν κατοχὴ ξαναζωντανεῖ ἡ Χ.Α.Ε. μέ τὴν ἴδια διοίκηση. Ξαναρχίζουν οἱ ἐτήσιες σειρές ἀνακοινώσεων ἐπιστημονικῶν πού θερμαίνουν, παρὰ τίς κακουχίες τῶν καιρῶν, τὴν ἐρευνητικὴ διάθεση. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ν. Βέη τὸ 1958, γίνεται Πρόεδρος ὁ Γ. Σωτηρίου, Ἀντιπρόεδρος ὁ Ἄν. Ὀρλάνδος καὶ Γενικός Γραμματέας ἡ ταπεινότης μου –ὅπως θά ἔλεγε ὁ Βέης. Τὸ 1965 τὸ Γ. Σωτηρίου διαδέχεται στὴν Προεδρία ὁ Ἄν. Ὀρλάνδος, ἕως τὸ 1979, ὁπότε τὸν διαδέχεται ὁ Μαν. Χατζηδάκης, μέ Γενικό Γραμματέα τὸν κ. Χαρ. Μπούρα καὶ ταμία τὸν κ. Παύλο Λαζαρίδη. Μόλις τὸ 1960 ἡ Χ.Α.Ε. εἶναι σέ θέση νὰ ξαναρχίσει τὴν ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ τῆς, ἐπιστρέφοντας στὸν ἀρχικό τίτλο «Δελτίον» τῆς Δ' περιόδου, σέ ἀνανεωμένη μορφή, μέ ἰδιαίτερη προσοχὴ στὴν ἄρτια εἰκονογράφηση. Τὸ «Δελτίον» εἶναι τώρα διεθνῶς τὸ μόνον περιοδικὸ ἀφιερωμένο σχεδόν ἀποκλειστικά στὴ βυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ τέχνη, σέ ἐπίπεδο αὐστηρὰ ἐπιστημονικό, καὶ ἀποτελεῖ τὸ κυριότερο ὄργανο γιὰ τὴ δημοσίευση ἐργασιῶν τῶν ἐλλήνων κυρίως ἱστορικῶν τῆς βυζαντινῆς τέχνης. Ἔχουν ἐκδοθεῖ ἕως τώρα ἕνδεκα τόμοι, ὁ καθένας ἀφιερωμένος στὴ μνήμη ἑνὸς ἐκλιπόντος ἐργάτη τῆς ἐπιστήμης μας, δικοῦ μας ἢ ξένου. Ὁ 12ος τόμος, θέλομε μέ τὸν ὄγκο καὶ τὸ περιεχόμενο νὰ ἀποτελέσει τὸ ὑπαρκτὸ τεκμήριον τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς Ἑκατονταετίας. Θά περιέχει τίς ὀμιλίες πού θά ἀκουστοῦν ἐδῶ, μελέτες ὧσων ἐκλήθησαν καὶ δέν μπόρεσαν νὰ ἔρθουν καὶ πολλές ἄλλες ἐργασίες.

Παράλληλα, δημοσιεύονται ἀραιότερα αὐτοτελῆ ἔργα σέ μία σειρὰ μέ τὸν

10. I. Corpus der Griechisch-Christlichen Inschriften von Hellas, Herausgegeben von H. Lietzmann, Nikos A. Bees und G. Sotiriou, Band I. Die Griechisch-Christlichen Inschriften des Peloponnes. Herausgegeben von N. A. Bees (Βέης), Band I, Isthmos - Korinthos, Athen 1941.
2. Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ τῆς Ἑλλάδος, Τόμος 1, Μέρος Α', Δ'-Θ' αἰ. μ.Χ. The Greek Christian Inscriptions of Crete by A. C. Bandy (Μπέντης). Ἔκδ. Χριστ. Ἀρχ. Ἑταιρείας, Ἀθήναι 1970.

τίτλο «Τετράδια Χριστιανικής Ἀρχαιολογίας καί Τέχνης». Ἔχουν δημοσιευτεῖ στή σειρά δύο τόμοι καί τυπώνεται τρίτος. Ἀκόμα, ἐτοιμάζονται τά εὐρετήρια ὄλων τῶν τόμων πού ἔχουν δημοσιευτεῖ ἕως τώρα ἀπό τήν πρώτη περίοδο ἕως καί τήν τέταρτη¹¹.

Γιά τό σημερινό διοικητικό συμβούλιο τῆς Ἑταιρείας εἶναι βαριά ἡ κληρονομιά πού μᾶς ἄφησε ἡ προηγούμενη γενεά τῆς Χ.Α.Ε., γενεά πρωτοπόρων στήν ἑλληνική ἐπιστήμη τῆς βυζαντινῆς τέχνης. Ἐκτός ἀπό τό Βέη πού ἐμφανίζεται τό 1900, οἱ Σωτηρίου, Ὁρλάνδος καί Ξυγγόπουλος εἶχαν ἐμφανιστεῖ στή δεύτερη δεκαετία τοῦ αἰώνα μας καί οἱ δύο τελευταῖοι ἐξέλιπαν στήν ὄγδοη δεκαετία του. Στή διάρκεια δηλαδή τοῦ μεγαλύτερου μέρους τοῦ 20οῦ αἰώνα, οἱ ἄνθρωποι αὐτοί εἶχαν τήν εὐκαιρία νά θεμελιώσουν καί νά διδάξουν τήν ἐπιστημονική ἔρευνα κυρίως τῶν μνημείων τῆς Ἑλλάδας καί γι' αὐτό οἱ ἐπόμενες γενεές τούς χρωστοῦμε πολλά.

Ἐμεῖς ἔχομε συνείδηση ὅτι οἱ καιροί ἄλλαξαν. Ὁ ἀριθμός τῶν νέων ἀρχαιολόγων ἀλλά καί ἀρχιτεκτόνων πού ἀσχολοῦνται μέ τή βυζαντινὴ τέχνη στήν Ἀρχαιολογική Ὑπηρεσία καί στίς πανεπιστημιακές ἔδρες ἔχει αὐξηθεῖ, θά ἔλεγα τρομακτικά, οἱ περισσότεροι ἀπό αὐτούς ἔχουν καί πολλές εὐθύνες ἀπέναντι στά μνημεῖα τοῦ τόπου. Ξέρομε τήν ἀνεπάρκεια τῆς προετοιμασίας τῶν νέων ἐπιστημόνων γιά τό δύσκολο ἔργο τους ἀπό τίς πανεπιστημιακές σπουδές καί αισθανόμαστε τό χρέος νά βοηθήσουμε ὅσο μπορούμε, μιά πού ἐμεῖς ἀνήκομε σέ παλαιότερες γενεές καί θεωροῦμαστε, ἐκ τῶν πραγμάτων τουλάχιστον, ἐμπειρότεροι.

Στά πλαίσια αὐτῶν τῶν ἀνησυχιῶν κρίναμε ὅτι οἱ σειρές τῶν ἐτήσιων ὀλίγων διαλέξεων, πού εἶχαν διακοπεῖ στή διάρκεια τῆς δικτατορίας καί εἶχαν ξαναρχίσει τό 1974, ἦταν πιά ἀνεπαρκεῖς. Γι' αὐτό ὀργανώνομε ἀπό τό 1981 ἐτήσια συμπόσια, ὅπου πενήντα περίπου Ἕλληνες ὀμιλητές, κυρίως νέοι, ἔχουν τήν εὐκαιρία νά ἀνακοινώσουν νέα εὐρήματα ἢ νέες ἀπόψεις, πού βρῖσκουν ἄμεση ἀπήχηση σέ συζητήσεις πού ἀκολουθοῦν. Οἱ περιλήψεις τῶν ἀνακοινώσεων δημοσιεύονται ἐγκαίρως, ὥστε ἡ γόνιμη αὐτή ἐπικοινωνία μεταξύ τῶν νέων καί ἀνάμεσα στοὺς νέους καί τούς παλαιότερους νά παίρνει ἄμέσως κάποια σταθερότερη καί ἐλεγχόμενη μορφή. Ἦδη ἔχουν γίνει στήν Ἀθήνα τέσσερις συναντήσεις καί τό 1985 ἡ πέμπτη θά γίνει στή Θεσσαλονίκη. Μελετοῦμε ἀκόμα νά ὀργανωθοῦν σεμινάρια γιά τήν τεχνική τῶν ἀνασκαφῶν καί τή μουσειολογία καί ἄλλα ἐρευνητικά προγράμματα.

11. 1. Ἀγ. Βασιλάκη-Καρακατσάνη, Οἱ τοιχογραφίες τῆς Ὁμορφῆς Ἐκκλησιᾶς στήν Ἀθήνα, μέ ἀγγλ. περίληψη. Ἀθήνα 1972, σχ. 8ο, σ. 150, πίν. 58. 2. Th. Chatzidakis-Bacharas, Les peintures murales de Hosios Loukas. Les chapelles occidentales. Athènes 1982, σχ. 4ο, σ. 220 καί 96 πίνακες μέ 112 εἰκόνες. 3. G. Zacos, Byzantine Lead Seals, compiled and edited by John Neskitt, vol. two, Nos 1-1089. Ἀθήνα-Berne, σχ. 4ο, σ. XXIX+543, πίν. 100.

Κυρίες και Κύριοι,

Ο κύκλος της εκατονταετίας που αρχίζει τό 1985 μᾶς βρίσκει μέ τό βάρος νέων εὐθυνῶν σέ διαφορετική κλίμακα ὑποχρεώσεων, τήν ὁποία προσδιορίζουν οἱ ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς. Εἴμαστε ἐν τούτοις αισιόδοξοι ὅτι, ἂν καί πάντοτε ἐνδεεῖς στά οἰκονομικά, μέ τή συμπαράσταση τοῦ Ὑπουργείου, πού ἔχει ἀρχίσει νά γίνεται πιά αἰσθητή, θά μπορέσομε νά πραγματοποιήσομε ὅσα σχεδιάζομε.

Εὐχαριστοῦμε τήν κυρία Ὑπουργό καθώς καί τίς Διευθύνσεις τῶν Συνεδρίων καί τῶν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων γιά τήν ἄμεση ἔως τώρα βοήθεια καί ἐλπίζομε νά ἔχομε πλουσιότερη τήν πολύτιμη συμπαράσταση τοῦ Ὑπουργείου καί στό μέλλον.

Εὐχαριστοῦμε τό Βυζαντινό Μουσεῖο γιά τή σπουδαία ἔκθεση πού ὀργάνωσε γιά νά τιμήσει τά Ἑκατό Χρόνια.

Τέλος, εὐχαριστοῦμε τούς ἀγαπητούς συναδέλφους πού ἦρθαν ἀπό μακριά γιά νά συνεορτάσομε, καθώς καί ὄλους ὅσοι μέ τήν παρουσία ἤ καί μόνο μέ τήν καρδιά τους εἶναι κοντά μας.